

نسخه‌شناخت

ابوالفضل حافظیان بابل

راهنمای نسخ نامی خطی

کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله‌العظمیٰ مرعشی نجفی
گنجینهٔ صحیفه‌ای مخطوطات اسلامی
(جلدهای ۲۱-۳۰)

زیر نظر

سید محمد مرعشی نجفی

نگارش

میر محمود موسوی وحسین متقی

پیش‌تاز بوده و نخستین جلد فهرست نسخه‌های خطی آن، هم‌زمان با اولین روزهای گشایش کتابخانه، در دسترس دانش‌پژوهان بوده و در این ایام که ساختمان جدید کتابخانه افتتاح شده، جلد سی‌ویکم از فهرست نسخه‌های خطی این گنجینهٔ جهانی به زیور طبع آراسته و در اختیار محققان قرار گرفته است.

راهنمای نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ آیت‌الله‌العظمیٰ مرعشی نجفی، گنجینهٔ جهانی مخطوطات اسلامی، ج ۳ (مربوط به جلدهای ۲۱ - ۳۰ فهرست)، نگارش: میر محمود موسوی وحسین متقی، زیر نظر: سید محمود مرعشی، قم: کتابخانه بزرگ آیت‌الله‌العظمیٰ مرعشی نجفی (ره)، ۱۳۸۲ ش، ۵۱۱ ص، شمارگان ۱۰۰۰ نسخه.

کتابخانه بزرگ، مرحوم آیت‌الله مرعشی نجفی رحمته‌الله در حال حاضر، به لحاظ نسخه‌های خطی کهن و نفیس، در ردیف نخستین کتابخانه‌های ایران و بلکه جهان اسلام به شمار می‌آید که تا کنون افزون بر شصت هزار عنوان کتاب (در بیش از سی هزار مجلد نسخهٔ خطی نفیس) در دل گنجینهٔ خود جای داده است. البته این تعداد، هر سال از محل خریداری و اهدا، روزافزون می‌شود.^۱

بدیهی است فهرست‌نگاری فنی و دقیق، ارزش علمی و اهمیت نسخه‌های موجود در هر کتابخانه را نشان می‌دهد و راه دستیابی محققان و پژوهشگران به منابع اسلامی مخطوط را هموار می‌سازد. خوشبختانه کتابخانهٔ آیت‌الله مرعشی رحمته‌الله در زمینهٔ فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی نیز

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ آیت‌الله مرعشی: ۵/۲۹.

میراث شهاب

منتشر شد و در خلال آنها ۴۲۰۰ مجلد از مخطوطات کتابخانه، به ترتیب شماره مخزن (از شماره ۸۰۰۱ تا ۱۲۲۰۰) معرفی گشت. این بار نیز ضرورت تنظیم راهنمایی جهت سهولت دستیابی به عناوین کتابها و آثار مؤلفان، متولی محترم و فهرستنگاران متعهد کتابخانه را بر آن داشت تا جلد سوم راهنمای نسخه‌های خطی را بسامان کرده و به پیشگاه پژوهشگران دستنویسهای اسلامی تقدیم دارند.

جلد سوم راهنما شامل فهرست الفبایی عناوین کتابها و رساله‌ها و پدیدآوران آنهاست که در جلد‌های ۲۱ تا ۳۰ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه معرفی گردیده است. این راهنما نیز بر پایه شماره نسخه‌ها تنظیم شده و عناوین کتابها و پدیدآوران بر اساس زبان نگارش به سه بخش عربی، فارسی و دیگر زبانها تفکیک شده است.

این فهرستواره با مقدمه کوتاه و سودمند تولید محترم کتابخانه آغاز شده که در آن روش تنظیم راهنما و شیوه استفاده از آن بیان شده است. سپس فهرست الفبایی عناوین کتابها و فهرست الفبایی پدیدآوران، بدین تفصیل درج شده است:

- فهرست الفبایی عناوین نسخه‌های خطی:

۱. فهرست الفبایی عناوین نسخه‌های خطی عربی.
۲. فهرست الفبایی عناوین نسخه‌های خطی فارسی.
۳. فهرست الفبایی عناوین نسخه‌های خطی سایر زبانها (شامل: اردو، پشتو و ترکی).

- فهرست الفبایی پدیدآوران نسخه‌های خطی:

۴. فهرست الفبایی پدیدآوران نسخه‌های خطی عربی.
۵. فهرست الفبایی پدیدآوران نسخه‌های خطی فارسی.
۶. فهرست الفبایی پدیدآوران نسخه‌های خطی ترکی.
۷. فهرست الفبایی پدیدآوران نسخه‌های خطی سایر زبانها (شامل: اردو و پشتو).

از جمله امتیازات این راهنما امکان دستیابی آسان و سریع به مدخلهای عناوین کتابها و پدیدآوران

در این مجموعه فهرستها، نسخه‌های خطی به ترتیب شماره مخزن معرفی شده‌اند و تا کنون ۱۲۶۰۰ مجلد از مخطوطات این کتابخانه (از شماره ۱ تا ۱۲۶۰۰) در ۳۱ جلد به طور مفضل فهرست و معرفی شده‌اند.

معرفی نسخه‌ها به صورت تفصیلی در دو بخش کتابشناسی و نسخه‌شناسی انجام گرفته و به طور متوسط در هر جلد از فهرست، ۴۰۰ نسخه خطی شناسایی شده است، به جز جلد‌های ۲۶ و ۲۷، که هر کدام شامل معرفی ۵۰۰ نسخه خطی است. در خاتمه هریک از مجلدات ۱ تا ۲۷، فهرست الفبایی عناوین کتابها درج شده و نمونه‌ای از تصاویر نسخه‌های نفیس پایان بخش فهرستهای مذکور است. از جلد ۲۸ تا ۳۱ علاوه بر تصاویر نسخه‌ها و فهرست الفبایی کتابها، فهرست الفبایی پدیدآوران نیز افزوده شده است.

پس از انتشار بیست جلد از فهرس کتابخانه - که شامل معرفی ۸۰۰۰ نسخه خطی بود - ضرورت تنظیم فهرستهای فنی برای دستیابی سریعتر به محتوای فهرستها احساس گشت. برای رفع این نیاز راهنمایی در دو جلد تنظیم و در سال ۱۳۷۱ش منتشر شد. این راهنما بر پایه شماره نسخه‌ها تنظیم شده و تفصیل مطالب آن چنین است:

مندرجات جلد اول راهنما:

۱. استدراکات و غلطنامه‌ها؛ شامل تصحیح اشتباهاتی که در بیست جلد رخ داده یا مطالب مهمی که یادآوری آنها لازم می‌نمود.
۲. فهرست الفبایی کتابها.
۳. نام اجازه‌دهندگان.
۴. نام اجازه‌گیرندگان.

مندرجات جلد دوم راهنما

۵. فهرست موضوعی کتابها.
۶. فهرست الفبایی مؤلفان؛ در این فهرست، ذیل نام مؤلفان، کتابهای معرفی شده از آنان نیز درج شده است.

۷. نام جایها^۱.

جلدهای ۲۱ تا ۳۰ فهرست کتابخانه نیز به مرور

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، راهنمای جلد اول تا بیستم: ۳/۱-۵.

است که این مهم مرهون دقت نظر در تنظیم فنی و صحیح مدخلها و ارجاعات گسترده در عنوانهای مشهور است.

در عناوین نسخه‌ها، پس از تفکیک زبانها، نخست عنوان کتاب (با خطوط پررنگ و نشان دایره توپر مشکی) نشان داده شده است. سپس به ترتیب، نام مشهور پدیدآورنده، موضوع و در پایان شماره نسخه‌ها درج گردیده است. چنانچه نسخه‌ای به نام دیگری هم شهرت داشته، به مدخل اصلی ارجاع داده شده است.

گفتنی است که حروف یا کلمات اضافی در صدر نام کتابها، مانند «ال، رساله فی، رساله در، الرسالة و کتاب»، در ترتیب الفبایی لحاظ نگردیده و به عنوان مثال مدخل رساله فی العرفان را ذیل حرف (ع) در «العرفان» باید جستجو نمود.

در بخش پدیدآوران و مؤلفان نیز همانند عناوین، علاوه بر تفکیک زبانها، ترتیب الفبایی نام کوچک پدیدآوران لحاظ گردیده است. به عنوان مثال: ابو عبدالله شمس‌الدین محمد بن مکی عاملی را باید در مدخل «محمد بن مکی» جستجو نمود.

همچنین اسامی و نسبت‌های مشهور مؤلفان، مانند «عاملی» و «شهید اول»، به مدخل اصلی «محمد بن مکی...» ارجاع داده شده است. مدخلهای اصلی با خطوط پررنگتر و همراه با نشان دایره توپر مشکی است.

در این بخش، کنیه و لقب افراد در داخل پرانتز گذاشته شده که البته در ترتیب الفبایی لحاظ نگردیده است. به عنوان مثال در مدخل مذکور که به صورت «محمد (ابو عبدالله شمس‌الدین) بن مکی عاملی» آمده، باید بدون در نظر گرفتن عبارت داخل پرانتز، به جستجوی مدخل مورد نظر پرداخت که در این مثال «محمد بن مکی» است.

به جهت پرهیز از اعمال سلیقه‌های مختلف شخصی، در این فهرستواره ترتیب کامل الفبایی از آغاز مد نظر قرار گرفته و حتی کلمه «بن» در ترتیب لحاظ گردیده و در نتیجه اسامی آن مانند «محمد باقر...» بر «محمد بن...» پیشی گرفته است.

پس از ثبت کامل نام پدیدآورنده، آثار تألیفی وی،

به ترتیب الفبایی و همراه با موضوع و شماره نسخه‌های آن، درج گردیده است.^۱

در این راهنما، علاوه بر ذکر شماره نسخه، جایگاه رساله در مجموعه نیز مشخص شده است؛ به عنوان مثال آمده است:

● الصوارم المهرقة في ردّ الصواعق المحرقة

(شوشتری، عقائد): ۸۳۸۱/۱

که نشان می‌دهد نسخه شماره ۸۳۸۱ شامل مجموعه‌ای از رساله‌هاست و الصوارم المهرقة رساله اول این مجموعه است.

و مانند:

● برهان الدین بن کمال الدین بن حمید:

□ شرح دیباجة تحرير القواعد المنطقية (منطق)

۱۲۱۵۸/۱۸

که نشان می‌دهد شرح دیباجة تحرير القواعد المنطقية از تألیفات برهان‌الدین، رساله هجدهم از مجموعه شماره ۱۲۱۵۸ است.

مزیت دیگر این راهنما در آن است که استدراکات و اصلاحات مطالب مندرج در ده جلد اخیر فهرست کتابخانه (از ج ۲۱ تا ۳۰) مد نظر قرار گرفته و مدخلهای عناوین کتابها و اسامی مؤلفان به شکل صحیح و اصلاح شده در راهنما درج گردیده است.

بدون شک در طی سالهای متمادی استدراکات و اصلاحات فراوانی در عناوین کتابها و اسامی پدیدآوران صورت گرفته است؛ همچون تعدادی از کتابها و رساله‌های مجهول که شناخته شده و بخشی از رساله‌ها و کتابهای نویافته مخفی در جُنْگها و مجموعه‌ها - که در فهرست نامی از آنها به میان نیامده - ولی پس از بازیابی و شناسایی بوسیله فهرست‌نگاران فاضل کتابخانه، در این فهرستواره لحاظ گردیده است و در واقع برخی از عناوین موجود در آن، مربوط به نسخه‌هایی از این کتابخانه است که برای اولین بار به صورت مختصر و نامگو در این راهنما معرفی می‌شوند و تفصیل آن در مستدرکات فهرس کتابخانه خواهد آمد.

۱. نک: راهنمای نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی: ۷/۳ - ۸.

د: فهرست اعلام و کتب مذکور در ضمن؛

ه: فهرست نسخه‌های خط مؤلف؛

و: فهرست موضوعی کتابها.

۵. در فهرست پدیدآوران، تفکیک آنها بر اساس زبان نگارش گرچه خالی از فایده نیست، ولی موجب می‌شود برای دستیابی به جمیع آثار موجود از یک مؤلف، به همه بخشهای عربی و فارسی و سایر زبانها مراجعه شود.

۶. در فهرست پدیدآوران، ثبت تاریخ وفات مؤلفان و در فهرست عناوین، علاوه بر شماره نسخه، آدرس جلد و صفحه فهرست دستیابی سریع و آسان به مطالب مورد نظر را ممکن می‌ساخت.

امید است با فراهم شدن بودجه و امکانات لازم، روزی رسد که فهرست کتابخانه‌های بزرگ و مهمی همچون کتابخانه آیت‌الله مرعشی، همزمان با انتشار به صورت مکتوب، در قالب برنامه رایانه‌ای نیز عرضه شود تا در این عصر انفجار اطلاعات، دانش پژوهان ایران اسلامی از قافله دانش باز نمانند.

در خاتمه، شکر و سپاس خدای حکیم و مهرگستری را سزاست که نهال مبارکی که به دست باکفایت مرجع فرهنگبان شیعه مرحوم آیت‌الله مرعشی نجفی رحمته‌الله برپا شده را امروز به درخت تنومند و سرسبزی مبدل ساخته که هر روز با شهد شیرین و میوه‌های تازه و رنگین خود، کام تشنه صدها محقق علوم اسلامی را سیراب می‌سازد. امید آنکه این سرای دانش و بوستان تحقیق پابرجا و پُرثمر حیات طیبه‌اش را با عزت و عظمت ادامه داد. چنین باد.

۱. همان: ۲۵۵/۳ - ۲۵۸ و ۵۰۷ - ۵۱۰.

۲. چون ممکن است مراجعه کننده و جستجوگری نام کتابی را بدانند و دقیقاً ندانند به چه زبانی است.

به عنوان نمونه بنگرید به لیست اسامی کتابها و رساله‌های ترکی معرفی شده در راهنما^۱، که بیشتر آنها عناوین جدید و نویافته‌اند.

در پایان این گزارش، ضمن تقدیر از تلاش علمی و ارزنده نویسندگان راهنما، یادآوری نکاتی چند، خالی از فایده نخواهد بود:

۱. صفحات کتاب - به منظور کاستن از حجم آن - در دو ستون آراسته شده و در میان آنها، خط سیاهی حد فاصل دو ستون گشته است. خطهای سیاه در پرینت نهایی کتاب، از صفحات زوج محو شده و در صفحات فرد باقی مانده است. علیرغم دقت بسیار در انتخاب نوع حروف و صفحه‌آرایی زیبا و حرفچینی فنی و چشم‌نواز، این مطلب نشان می‌دهد که حرفچینی و صفحه‌آرایی کتابهای تخصصی، باید تا آخرین مراحل آن زیر نظر مؤلف به انجام رسد.

۲. نظر به اینکه این کتاب دارای دو بخش اصلی و هر بخش دارای چند تقسیم‌بندی فرعی است، لازم بود که عناوین تقسیمات هفت‌گانه کتاب در سرصفحه‌های صفحات فرد درج شود تا مراجعه کننده براحتی بداند با چه بخشی از کتاب سروکار دارد.

۳. بایسته می‌نمود که اصلاحات و استدراکات اعمال شده در این راهنما، در فصلی مستقل ذکر گردد تا محققان با مراجعه بدان، فهرست‌نامه‌های خود را به راحتی تصحیح نمایند، چرا که به این ترتیب که در لابلائی کتاب آمده، اصلاحات انجام شده قابل بازیابی برای مراجعه کنندگان نیست.

۴. علاوه بر فهرستهای ذکر شده در راهنما، افزودن چند فهرست دیگر نیز مفید می‌بود:

الف: فهرست الفبایی از کلیه عنوانها^۲ (اعم از فارسی، عربی، ترکی و ...)

ب: فهرست الفبایی کاتبان؛

ج: فهرست اماکن و جایها؛